

ZAŠTITA POSEBNIH KATEGORIJA LICA U ORUŽANIM SUKOBIMA

APSTRAKT

Rat kao način rešavanja sporova između država prisutan je od davnina, odnosno od stvaranja prvih država. Posledice rata pogađaju pripadnike oružanih snaga ali i civilno stanovništvo, možda čak u većoj meri nego pripadnike oružanih snaga. Među civilnim žrtvama najveće posledice rat ostavlja na žene i decu. Zato je neophodno veću pažnju posvetiti upravo ovom kategorijama lica koja su zaštićena u oružanim sukobima. Postojeće međunarodne norme i pravila svakako pokazuju da je određeni stepen zaštite postignut, ali da je u ovoj oblasti stalno unapređivanje neophodno. U radu je izvršena analiza postojećih pravila uz napomene gde bi zaštita mogla da se unapredi. Rad je podeljen u dve celine. Prva se odnosi na posebnu zaštitu žena u oružanim sukobima, dok je druga posvećena zaštiti dece. U oba dela je ukazana pažnja na normativna rešenja kako pisanog međunarodnog humanitarnog prava tako i običajnog. U pogledu pisanih pravila razmatrane su sve četiri Ženevske konvencije iz 1949. godine kao i Dopunski protokoli uz ove konvencije.

Ključne reči: Civilno stanovništvo, oružani sukobi, posebne kategorije lica, žene, deca.

1. UVODNE NAPOMENE

Oružani sukobi, bez obzira na njihov karakter – jesu li međunarodni ili nemeđunarodni, nesumnjivo obeležavaju istoriju čovečanstva, a svedoci smo porazne činjenice da usled razvoja metoda i sredstava ratovanja oni donose sve veći broj žrtvi, među kojima je najviše nedužnog civilnog stanovništva.

Rat je prisutan i utiče na sve aspekte života. Ratovi svakako nisu fenomen modernog vremena. Kao način rešavanja međudržavnih nesuglasica prisutni su od

1 Miloš Jončić, istraživač-saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd. E-mail: mjoncic@diplomacy.bg.ac.rs. Rad je realizovan u okviru naučnog projekta IMPP: „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodno ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, ev. br. 179029 (ciklus 2011–2015), iz programa osnovnih istraživanja, finansiranog od Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

davnina. Ova tendencija i pored dva svetska rata i mnogobrojnih lokalnih, regionalnih i građanskih sukoba nije opala i, na žalost, ne primećuje se tendencija smanjenja njihovog broja.

Međunarodno humanitarno pravo ima upravo za cilj da pokuša da rat, ako već ne može da ga odstrani iz međunarodnih odnosa, onda ga bar učini humanijim.

Oružani sukobi su svakako jedno specifično, neubičajeno stanje. S obzirom da predstavljaju i jednu vrstu vanrednog stanja, oružani sukobi pogađaju sve kategorije civila nastanjenih kako u zonama u kojima se izvode borbena dejstva tako i na onim delovima preko kojih prolaze oružane snage do samih bojišnih prostorija, a svakako i na delovima teritorije koje su potpale pod vlast suprotne strane, okupirane teritorije. Neke kategorije lica u većoj meri pogađaju dejstva oružanih snaga. Ove specifičnosti proizilaze iz subjektivnih osobenosti tih kategorija lica. Upravo iz ovog razloga neophodno je ovim licima obezbediti posebnu zaštitu. Zaštita se mora obezbediti i kroz pisano i kroz običajno međunarodno humanitarno pravo tj. pravo oružanih sukoba. Ova posebna zaštita se mora obezbediti za tri kategorije civilnog stanovništva, za žene, decu i strance koji se nalaze na teritoriji učesnice u sukobu.

Cilj ovog rada je da se pokažu koje su to dodatne mere neophodne da bi se ove kategorije dodatno zaštitile. Zato ne treba steći pogrešnu sliku da se na ova lica primenjuju samo odredbe koje se direktno odnose na njih, već naprotiv u njihovu zaštitu staju prvenstveno pravila koja se odnose na celokupno civilno stanovništvo, a zatim i dodatna pravila, kako pisana tako i običajna, specifična za zaštitu ovih kategorija građanskih lica.

2. ZAŠTITA ŽENA U ORUŽANIM SUKOBIMA

Ako položaj žena u ratu prihvatimo kao položaj grupe koja je jedna od najugroženijih, onda se njihova zaštita mora shvatiti kao svojstven zadatak. Opšte i posebne odredbe o zaštiti žena u oružanim sukobima sadržane su u Ženevskoj konvenciji o zaštiti građanskih lica u oružanim sukobima² i Dopunskim protokolima za zaštitu lica u međunarodnim (u daljem tekstu Protokol I)³ i nemeđunarodnim (u daljem tekstu Protokol II)⁴ oružanim sukobima. Zaštita se odnosi na dva segmenta

2 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija) iz 1949. godine, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovenski crveni krst, Beograd, 1999.

3 Dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovenski crveni krst, Beograd, 1999.

4 Dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovenski crveni krst, Beograd, 1999.

u toku sukoba, i to na period trajanja neprijateljstava ali i na period okupacije. Potreba za takvom zaštitom je nametnuta iz razloga surovog i diskriminacijskog postupanja prema ženama.⁵ Opšte mišljenje o neophodnosti posebne zaštite žena javilo se početkom XX veka i to 1904. i 1910. godine.⁶ Tada su donete dve konvencije o zabrani trgovine ženama i decom. Ova tendencija je nastavljena donošenjem drugih konvencija koje se tiču zabrane prisilnog rada i zabrane ropstva, trgovine robljem i institucija i prakse slične ropstvu.⁷

Rezolucija Generalne skupštine Ujedinjenih nacija 2444 donosi nužnost poštovanja osnovnih principa humanosti u svim oružanim sukobima. Među tim principima je onaj da nije naegраниčen izbor sredstava za borbu, i da je zabranjeno usmeravanje borbenih dejstava na civilno stanovništvo. Takođe je navedeno da žene deca stara i nemoćna lica moraju biti tretirana kao posebna grupa lica koja ne učestvuju u ratnim dršavanjima.⁸

Rezolucija Saveta bezbednosti UN 1820⁹ potvrđuje obavezu eliminisanja svih oblika nasilja nad ženama i devojkama, zaustavljanje nekažnjavanja ovih dela, zaštitu civila, posebno žena i devojaka za vreme i po okončanju oružanih sukoba. Rezolucija uočava da civilno stanovništvo trpi najveće posledice oružanih sukoba. Zatim, da su žene i devojke predmet nasilja po osnovu pola, da su ratne tehnike tehnike ponižavanja i potrebe da se unese strah, a nasilje se nastavlja i po prestanku ratnih operacija. Doprinos ove rezolucije je i u tome da se prvi put akt silovanja žena prepoznaje kao oblik ubistva sa odložnim dejstvom.

Opšta zaštita je prvenstveno ostvarena kroz član 3. Ženevske konvencije, koji ne ističe ženu, ali zahteva opštu zaštitu svih lica koja „ne učestvuju direktno u neprijateljstvima“ bez diskriminacije zasnovane na rasi, boji kože, polu, veri. Takođe je zaštita obezbeđena i Dopunskim protokolom uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih (Protokol II) i to kroz opštu zabranu napada na pojedine civile i civilno stanovništvo ali i kroz obezbeđivanje materijalne egzistencije zaštitom objekata neophodnih za preživljavanje civilnog stanovništva. Važnost člana 3. zajedničkog za sve Ženevske konvencije ogleda se

5 Zoran Vučinić, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2006, str. 290.

6 Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010, str. 252.

7 *Ibid.*

8 Respect for Human Rights in Armed Conflicts. Resolution 2444 (XXIII) of the United Nations General Assembly, 19 December 1968. Rezolucija Generalne skupštine UN 2444/XXIII od 19. decembra 1969. godine.

9 Resolution 1820 (2008), Adopted by the Security Council at its 5916th meeting, on 19 June 2008, United Nations S/RES/1820 (2008).

u tome da predstavlja minimalne garancije i standarde postupanja kojih se moraju pridržavati svi učesnici sukoba. Takođe važno mesto u zaštiti zauzima i De Martensova klauzula koja omogućava da se u svim slučajevima koji nisu obuhvaćeni pisanim pravom, ljudsko biće ostane pod zaštitom principa čovečnosti i zahteva javne svesti. De Martensova klauzula danas predstavlja deo običajnog međunarodnog humanitarnog prava.¹⁰

Dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih (Protokol I) sukoba je od značaja za zaštitu žena i zato što je obezbedio zaštitu ženama boricima koje su pale u zarobljeništvo i to na isti način na koji je obezbeđena zaštita žena civila iz razloga što se Dopunski protokol odnosi i na Ženevsku konvenciju o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. avgusta. 1949. godine.¹¹ Posebno treba napomenuti zaštitu žena od svakog napada na njenu čast, a naročito protiv silovanja, prinuđivanja na prostituciju i protiv svakog napada na njihovu stidljivost.¹² Takođe žene borci koji padnu pod vlast jedne strane mogu biti disciplinski kažnjavane, ali te mere nikako ne smeju biti strožije od onih koje su predviđene za pripadnice oduženih snaga strane koja ih drži.¹³

Dopunski protokol II ne navodi posebnu zaštitu za žene ali nameće obavezu za one strane u sukobu koje su odgovorne za interniranje ili pritvaranje lica koja su lišena slobode iz razloga u vezi sa oružanim sukobom obezbede da žene budu u odvojenim prostorijama od muškaraca, izuzev ako su članovu iste porodice, kao i da budu pod neposrednim nadzorom žena.¹⁴ Kod ove odredbe treba napomenuti jedan propust koji se tiče izostavljanja da se navedu žene sa maloletnom decom kao licakojima su uključena u zaštitu a to je svakako trebalo učiniti, takođe je ovo pitanje mnogo bolje regulisano kada je reč o zaštiti interniranih žena.¹⁵ Protokol II takođe

10 De Martensova klauzula predstavlja klauzulu uvrštenu u uvod IV Haške konvencije o suvozemnom ratu iz 1899. godine. Ime je dobila po svom predlagачu, ruskom pravniku Frederiku Fromholdu de Martensu. U klauzuli se navodi sledeće: „*Višoke strane ugovornice nalaze za potrebno da konstatuju da u svim slučajevima koji nisu regulisani prihvaćenim odredbama, stanovništvo i zaraćene strane ostaju pod vlašću i zaštitom načela međunarodnog prava, koja proističu iz običaja ustaljenih između prosvęćenih naroda, zakona čovečnosti i zahteva javne savesti*”.

11 Dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999, čl. 76

12 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999, čl. 27 st. 2

13 Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, op. cit., str. 254.

14 *ibid.* čl. 76 st. 4

15 Zoran Vućinić, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, op. cit., str. 291.

zabranjuje nasilje nad životom, kolektivno kažnjavanje, vređanje ljudskog dostojanstva, naročito ponižavajuće i degradirajuće postupanje, silovanje, prinudnu prostituciju i svaki oblik nedoličnog ponašanja.

Zaštita žena u posebnim okolnostima obezbeđena je za bremenite žene, majke dece mlađe od sedam godina i žene na porođaju. Tako sama Konvencija navodi obaveznost za strane u sukobu da dopuste slobodan prolaz svakoj pošiljci sa neophodnim životnim namirnicama, odećom i sredstvima za jačanje namenjenih deci do 15 godina, bremenitim ženama ili roditeljima.¹⁶

Sukobljene strane trebaju da zaključe lokalne sporazume za evakuisanje iz opsednute ili opkoljene zone ranjenika, blesnika, nemoćnih, starih, dece i žena na porođaju.¹⁷ Kao što vidimo, neophodno je dislocirati žene na porođaju kako bi bile zaštićene od borbenih dejstava, koja mogu da ostave i fizičke i psihičke posledice i na majku i na dete. Konvencija takođe propisuje da strane u sukobu na svojoj teritoriji ili okupiranoj teritoriji formira sanitetske zone i mesta, kao i mesta i zone bezbednosti kako bi se stavile van domašaja rata „...bremenite žene, majke sa decom mlađom od 7 godina i deca do 15 godina starosti...“.

I pre Drugog svetskog rata javila se praksa korišćenja zaštićenih zona radi zaštite i smeštaja ranjenika i civila u delovima nebranijenih mesta. Ipak tek ih Ženevske konvencije od 1949. godine pravno regulišu i obezbeđuju im punu zaštitu i pravila uspostavljanja. Konvencija o zaštiti ranjenika i bolesnika ima u vidu samo sanitetske zone, Četvrta konvencija predviđa još i zone bezbednosti. Dopunski protokol iz 1977. godine proširuje ovaj pojam uvođenjem nebranijenih mesta i demilitarizovanih zona.¹⁸ Sanitetske zone namenjene su zbrinjavanju i smeštaju isključivo ranjenika i bolesnika. Zone bezbednosti su, sa druge strane, mesta u kojima se, osim ranjenika i bolesnika, mogu skloniti nemoćne i stare osobe, deca mlađa od petnaest godina, trudnice i majke sa decom ispod sedam godina. Uspostavljaju se na sopstvenoj ili okupiranoj teritoriji sporazumom strana u sukobu. Moguće je da ih stane odrede još u doba mira ali i nakon izbijanja neprijateljstava. Same zone bi trebale da obuhvate slabo naseljene teritorije, udaljene od vojnih objekata, važnih industrijskih postrojenja ili administrativnih ustanova. One ne smeju ni u kom slučaju biti branjene ili korišćene da bi se stekla vojna prednost, a saobraćaj u njima ne sme služiti za prevoz vojnog osoblja ili materijala. Granice zone moraju biti obeležene znakom crvene kose linije na beloj pozadini.

16 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija) *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999, čl. 23 st. 1.

17 *Ibid.*, čl. 17

18 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), *op. cit.*, čl. 23

Kada je reč o okupiranim teritorijama, neophodno je prvenstveno uspostaviti okupaciju, a za to je potrebno ispunjenje određenih uskova. Primarni uslov za okupaciju, odnosno da bi se jedna strana smatrala okupatorom, jeste da na celoj teritoriji ili jednom njenom delu uspostavi okupacionu vlast i da je efiksano vrši.¹⁹ U momentu kada prestane organizovaniji otpor na određenoj teritoriji, otvara se mogućnost za uspostavljanje okupacije. U slučajevima okupacije, sila koja je drži u vlasti određenu teritoriju ili deo teritorije je dužna da obezbedi uslove za dalji opstanak na toj teritoriji civilnog stanovništva a naročito mora da vodi računa o posebnim kategorijama.

Tako kada je reč o okrivljenim i osuđenim zaštićenim licima, oni će biti u pritvoru ili izdržavati kaznu na okupiranoj teritoriji. Ovde treba istaći da ukoliko je ovde reč o ženama da će one biti smeštene u posebne prostorije i stavljene pod neposredan nadzor žena.²⁰ Takođe okupaciona Sila ima mogućnost ako je to nužno iz neophodnih razloga bezbednosti da zaštićenim licima odredi prinudni boravak ili da ih internira.²¹ Interniranim licima je neophodno obezbediti hranu i i odevanje, a naročito je neophodno da se bremenitim ženama, porodiljama i deci mlađoj od od 15 godina daju dodaci u hrani srazmerno njihovim fiziološkim potrebama. Porodilje i druga bolesna lica čije stanje zahteva posebno lečenje i negu moraju biti primljene u svaku stručnu ustanovu i da nega ne sme biti manja od one koja se ukazuje ostalom stanovništvu.

3. POLOŽAJ DECE U ORUŽANIM SUKOBIMA

U oružanim sukobima se položaj dece štiti opštim i posebnim merama. Deca ni pod kojim uslovima ili predpostavkama ne smeju izgubiti status civilnog lica.²² Osnovni izvori prava zaštite dece u oružanim sukobima su običajno humanitarno pravo, ali i Četvrta ženevska konvencija iz 1949, Dopunski protokoli, Konvencija o pravima deteta iz 1989. godine, Dopunski protokol o učešću dece u oružanim sukobima 2000. godine, kao i brojne rezolucije UN, akti UNICEF-a, Međunarodnog komiteta crvenog krsta i drugi.

Deca na različite načine mogu da budu uvučena u neprijateljstva. Tako je nakon građanskog rata u Španiji usvojena rezolucija kojom se zahteva od Međunarodnog

19 Zoran Vučinić, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, op. cit., str. 284.

20 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), op. cit., čl. 76.

21 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), op. cit., čl. 78.

22 Zaključak sa Diplomatske konferencije za potvrdu i progresivni razvoj međunarodnog humanitarnog prava (1974–1977).

komiteta ali i nacionalnih društava Crvenog krsta da se obezbedi zaštita dece i preduzmu sve mere u cilju ove zaštite. Kritično stanje dece u oružanim sukobima utvrđeno je na Drugoj svetskoj konferenciji mira Crvenog krsta i Crvenog polumeseća, održanoj 1984. godine u Stokholmu. Tom prilikom je usvojen dokument „Deca i rat“ kojim je ukazana kritična situacija dece u oružanim sukobima.

Veliki problem u sukobima iz druge polovine XX veka do danas predstavljaju „deca vojnici“ (*child soldier*). UNICEF je usvojio jednu definiciju po kojoj „deca vojnici“ su sva deca, dečaci i devojčice, mlađi od 18 godina koji ulaze u sastav redovnih ili neredovnih oružanih snaga ili grupa i to u bilo kom svojstvu, pa i kao kuvari, nosači, kuriri, kao i druga deca koja su u sklopu takvih grupa koja nisu u prisustvu svojih članova porodice. Kao što definicija i pokazuje ne podrazumeva se samo ono dete koje nosi oružje i koje direktno učestvuje u neprijateljstvima, već i šire učestvovanje u sukobu. Ova definicija je sastavni deo dokumenta donetog u Kejptaunu 1997. godine.²³

Regrutovanje maloletnih vojnika je široko zastupljeno. Deca neprestano služe na ratnim frontovima. Ovakvih slučajeva trenutno ima najmanje deset prema Globalnom izvještaju o deci vojnicima koji je 2004. godine objavila Koalicija za prestanak regrutovanja dece vojnika.

Angažovanje u ratu može imati dugoročne posledice po te mlade ljude time što može ozbiljno naškoditi njihovom psihološkom, fizičkom i društvenom sazrevanju. Ono tako može imati i štetan uticaj na ukupan razvoj, stabilnost, prosperitet i demokratizaciju.

Postoji sve šire prihvaćen međunarodni konsenzus po kome je prisilna ili obavezna regrutacija dece, dečaka i devojčica mlađih od 18 godina i njihovo angažovanje u ratnim dejstvima, nezakonit i predstavlja jedan od najgorih oblika dečijeg rada. Regrutovanje i angažovanje dece mlađe od 15 godina predstavlja ratni zločin. Ovaj konsenzus je izražen kroz sveobuhvatan komplet međunarodnih pravnih instrumenata, kao što su Opcioni Protokol uz Konvenciju o pravima deteta i Rimski statut koji uspostavlja Međunarodni krivični sud, ojačan brojnim rezolucijama Saveta Bezbednosti UN-a.

Humanitarno pravo zabranjuje regrutovanje dece koja nisu navršila 15 godina životai obavezuje dežave da prilikom regrutovanja lica između 15 i 18 godina života prvo regrutuju stariju decu. Povod za ovakvu brigu o deci svakako su dali savremeni

23 Cape Town Principles And Best Practice On The Prevention Of Recruitment Of Children Into The Armed Forces And Demobilization And Social Reintegration Of Child Soldiers In Africa. Internet: <http://www.unicef.org/pathtraining/Documents/Session%20%20International%20Human%20Rights%20Law/Participant%20Manual/2.2%20The%20Capetown%20Principles.doc>. Posećeno 19. 05. 2014.

ratovi u kojima je upotreba dece višestruko porasla a samim tim se povećao i broj dece koja su stradala ili postala invalidi. I dok postoji snažan konsenzus koji definiše prisilno ili obavezno regrutovanje dece kao nelegalno, debata odvija se među političarima, pravnicima i aktivistima oko legitimnosti dobrovoljnog prijavljivanja osoba mlađih od 18 godina u oružane snage. Pravo na slobodan izbor je osnov ovog problema. Kontinuitet prelaska iz uzrasta deteta u odraslu osobu, tako raste i sposobnost pojedinca da donosi sopstvene odluke. Međutim, postoji argument čiji zastupnici tvrde da je bolje uspostaviti norme u vezi dobrovoljnog prijavljivanja koje bi odgovarale definiciji detinjstva do 18. godine, prihvaćenoj u Konvenciji o pravima deteta (1989) i drugim međunarodnim instrumentima. Kritičari ovog mišljenja nastupaju sa pozicije da je ovakav standard donekle proizvoljan. Protivnici ovog shvatanja smatraju da lice koje ima 17 godina potpuno samostalno može da donese odluku o pristupanju oružanim snagama kao i lice koje ima 18 godina. Svakako da ovde ne smemo ispustiti iz vida činjenicu da obrazovanje i uticaj sredine u mnogome utiče na razvoj i sazrevanje dece i mladih.

U savremenim sukobima prisustvo dece u oružanim snagama je mnogo veći, tako je u ranijem periodu preko 200 hiljada dece mlađe od 15 godina ratovalo u vojnim ili paravojnim formacijama. Prema nešto novijim izvorima taj broj je porastao na 250 hiljada u toku 1995. i 1996. godine, a u kasnijem periodu i na 300 hiljada. Kao što vidimo raste prisustvo dece u oružanim sukobima, a sa druge strane starosna granica da se deca obučavaju za vojnike je u opadanju i sada se kreće oko osam godina.²⁴ Sve ovo nas navodi da je zaštita dece neophodna i da joj se mora posvetiti veća pažnja od trenutne. Zabranjeno je direktno učestvovanje dece u vojnim operacijama, njihovo regrutovanje, u slučaju da budu uhapšena, pritvorena ili internirana moraju da budu u prostorijama odvojenim od odraslih osim kada su sa članovima svojih porodica.

Regrutovana u različite vojne formacije deca gube živote ili postaju invalidi. Eksploatacija dece u vojne svrhe karakteristična je uglavnom za Afriku i nešto manje za Aziju. U Iračko – Iranskom ratu granica za regrutaciju spuštena je na 13 godina, a dobrovoljno prijavljivanje je bilo onemogućeno i za mlađu decu. Masovno regrutovanje dece mlađe od 15 godina u Africi bilo je u: Alžiru, Angoli, Burundiju, Džibutiju, Liberiji, Ruandi, Siera Leoneu, Somaliji, Sudanu, Ugandi, Južnoafričkoj Republici. U Aziji je ova pojava primećena u: Avganistanu, Burmi, Kambodži, Indiji (Kašmir), Indoneziji (Istočni Timor), Filipinima, Šri Lanki, Tadžikistanu.

24 Promotion And Protection Of The Rights Of Children, *Impact of armed conflict on children*, Note by the Secretary-General, New York, 1996, p. 28. Dostupno na: http://www.unicef.org/graca/a51-306_en.pdf, pregled. 03.05. 2014.

Zaštita dece u Ženevskim konvencijama iz 1949. godine

Prvenstveno se zaštita reguliše kroz opšte norme IV Ženevke konvencije, ali ona sadrži i posebne norme koje služe kao *lex specialis* koje se tiču samo dece i njihove zaštite. Konvencijom se reguliše više pitanja, zaštita u sukobima i na okupiranoj teritoriji, u slučaju interniranja, zbrinjavanje dece koja su ostala bez roditelja u sukobima, identifikacija dece i vođenje evidencija o deci sa prostora zahvaćenih sukobom, nenepađenje škola, evakuacija sa područija izloženih napadu, obezbeđivanje neophodnih uslova za život, snabdevanje stvarima neophodnim za život, evakuacija u treće države, sanitetske zone i mesta.

Same Konvencije ne sadrže posebna pravila koja se odnose na regrutovanje i korišćenje dece u oružanim sukobima. Ove odredbe su sadržane u Dopunskom protokolu I. Konvencije, deklaracije i običajna pravila obavezala su države da ne regrutuju i ne uključuju direktno u oružane formacije decu mlađu od 15 godina. Ovako niska granica postavljena je zbog konstantnog odbijanja država da prihvate opštu zabranu regrutovanja, koja je bila predlagana. U ovom odbijanju su prednjačile države koje su u periodu nakon Drugog svetskog rata otpočele antikolonijalnu borbu i narodnooslobodilačke ratove. U ovim sukobima su učestvovala široke mase stanovništva uključujući i decu.²⁵ Razlozi da se deca priključe vojnim formacijama su bili raznovrsni, ali su često bili zloupotrebljeni. Tako su recimo u Liberiji deca bila navedena da veruju da će biti nagrađena za učestvovanje u sukobima, tamilski dečaci su pošli sa vojskom želeći da nauče da voze motocikle, mnogi su sa druge strane u tome videli avanturu ili mogućnost za osvetom. Ženska deca su prihvatala često regrutaciju kako bi izbegla da zbog siromaštva budu udata.

Što se tiče evakuacije dece iz područija ugoženih borbenim operacijama razlikuju se dva vida evakuacije, evakuacija u neutralnu zemlju i evakuacija na teritoriju jedne strane u sukobu. Strane u sukobu preduzeće potrebne mere da deca mlađa od petnaest godina, koja su usled rata ostala siročići ili su odvojena od svoje porodice, ne budu ostavljena sama sebi, i da se, u svakom slučaju, olakša njihovo izdržavanje, vršenje verskih obreda njihove veroispovesti i njihovo obrazovanje. Ovo poslednje će se po mogućstvu poveriti licima iste kulturne tradicije.²⁶

Strane u sukobu će olakšavati prijem te dece u neutralnu zemlju za vreme trajanja sukoba, uz pristanak Sile zaštitnice, ako takva postoji, i ako im je pružena garancija da će načela istaknuta u prvome stavu biti poštovana.²⁷

25 Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, op. cit., str. 256.

26 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), op. cit., čl. 24 st. 1.

27 *Ibid.*, čl. 24, st. 2.

Pored toga, one će se postarati za preduzimanje potrebnih mera da se sva deca mlađa od dvanaest godina mogu identifikovati, time što će nositi pločicu sa oznakom identiteta ili na neki drugi način.²⁸

Izbor da se posebna zaštita zahteva za decu mlađu od 15 godina učinjen je iz razloga što se u tom dobu dostiže stepen razvoja da posebna zaštita nije neophodna više.²⁹

Evakuacija je mera koja se primenjuje ukoliko domaća država nije u mogućnosti da obezbedi neophodne uslove za život. Sila zaštitnica se uključuje ukoliko su ugrožena deca državljanima treće, neutralne države a koja nema predstavništvo kod zaraćenih stranana na čijim se teritorijama deca nalaze. Evakuacija je svakako složen proces i da pritom postoje mnogobrojni rizici po lica koja se sklanjaju i da su ta lica izložena psihičkim traumama zbog promene mesta življenja.³⁰ Pri ovakvim evakuacijama u druge države neophodno je ustanoviti pravila kako deca ne bi bila poslata u zemlje koje nebi mogle da im obezbede egzistenciju i iz kojih bi povratak bio otežan.

Kada je u pitanju evakuacija na teritoriji država u sukobu, tada se deca upućuju u zone i mesta bezbednosti.³¹ Takođe je, kao i u slučaju žena, ostavljena mogućnost da se lokalnim sporazumima utvrdi evakuacija iz opsednutih ili opkoljenih zona i mesta.³² Ovi sporazumi zavise od volje stranaka koje ga zaključuju, i iz tog razloga bi ovo pitanje trebalo da preživi temeljne promene kako bi se strane u sukobu primorale da sprovedu evakuaciju dece iz opsednutih ili opkoljenih mesta i zona.

Kada govorimo o položaju dece na okupiranoj teritoriji, prvenstveno su važne norme koje se odnose na opštu zaštitu civila kada se nađu pod vlašću okupacione sile. Takođe postoje i norme koje se odnose isključivo na zaštitu i poboljšanje položaja dece. Okupaciona Sila je dužna da olakša pravilan rad ustanova namenjenih zbrinjavanju i vaspitavanju dece. Deca koja su ostala bez roditelja moraju biti obezbeđena, a takođe okupaciona Sila mora da im omogući obrazovanje. Ukoliko deca nemaju nikog bliskog, treba težiti da im pomoć pruže lica iste narodnosti, jezika, veroispovesti.³³ Posebnom odeljku Biroa za obaveštenja, ustanovljenog na osnovu odredaba Konvencije, staviće se u dužnost da preduzme

28 *Ibid.*, čl. 24, st. 3.

29 Jean S. Pictet: *Comentary of IV Geneva Convention of 12 August 1949*, Geneva, 1958, pp. 186–188.

30 Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, op. cit., str. 257.

31 Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija), op. cit., čl. 16.

32 *ibid.*, čl. 17.

33 *ibid.*, čl. 59 st. 3.

sve potrebne mere radi utvrđivanja istovetnosti dece čija je istovetnost (identitet) neizvesna. Podaci koji se eventualno budu dobili o njihovom ocu ili majci ili o drugim bliskim rođacima moraju biti zabeleženi.

Okupaciona Sila ne sme da ukine bilo koje pogodnosti koje su bile date deci mlađoj od 15 godina pre okupacije. Isto se odnosi i na majke sa decom i bremenite žene.³⁴

Zabranjeno je primoravati civile mlađe od 18 godina.³⁵ Takođe je zabranjeno vršiti propagandu u cilju navođenja lica da služe u oružanim ili pomoćnim snagama okupacione sile.³⁶ Takođe licima mlađim od 18 godina ne sme si izreći smrtna kazna za dela koja učine protiv okupacionih snaga.³⁷ Inače kod krivične odgovornosti okupaciona sila mora da primeni poseban režim za maloletna lica, a lica koja su već na izdržavanju kazne imaju pravo da primaju posete delegata Sile zaštitnice i Međunarodnog Komiteta Crvenog Krsta i barem jedan paket pomoći mesečno.

Čim otpočne sukob, i u svim slučajevima okupacije, svaka strana u sukobu ustanoviće jedan službeni Biro za obaveštenja čija će dužnost biti da prima i prenosi obaveštenja o zaštićenim licima koja se nalaze u njenoj vlasti. U najkraćem mogućem roku, svaka od strana u sukobu dostavićetom Birou obaveštenja o merama koje je preduzela protiv svakog uhapšenog zaštićenog lica koje je već duže od dve nedelje uhapšeno, poslano na prinudni boravak ili internirano. Ona će, pored toga, staviti u dužnost svojim raznim zainteresovanim službama da hitno dostave navedenom Birou podatke u vezi sa promenama do kojih je došlo u položaju zaštićenih lica, kao što su premeštaji, oslobođenja, repatriiranja, bekstva, smeštaji u neutralnu zemlju, rođenja i smrti.³⁸

U slučaju interniranja, Sila koja drži lica obezbedi deci i omladini pohađanje škola bilo u mestima interniranja bilo van njih. Deca mlađa od 15 godina su zajedno sa bremenitim ženama i porodicama u situaciji da im Sila koja drži internirana lica obezbedi dodatke u hrani srazmerno njihovim fizičkim potrebama.³⁹ Osim u slučajevima kada potrebe rada, zdravstveni razlozi ili razlozi izdržavanja krivičnih i disciplinskih sankcija, članovi istih porodica a naročito roditelji i deca moraju da budu smešteni na istom mestu u toku interniranja. Na prostoru predviđenom za interniranje mora se obezbedi dovoljno slobodnog prostora za bavljenje fizičkim aktivnostima (bavljenje sportovima i igrama na svežem vazduhu). Ova obaveza se naročito odnosi na obavezu obezbeđivanja ovih uslova za decu i omladinu.

34 *ibid.*, čl. 50 st. 5.

35 *ibid.*, čl. 51 st. 2.

36 *ibid.*, čl. 51.

37 *ibid.*, čl. 68 st. 4.

38 *ibid.*, čl. 136.

39 *ibid.*, čl. 98. st. 5.

Ranije je već pomenuta obaveza da se pošiljke sa neophodnim životnim namirnicama, odećom, sredstvima za jačanje namenjenih deci mlađoj od 15 godina moraju propustiti (čl. 23 st. 1).

Dopunski protokoli uz Ženevske konvencije preciziraju i dopunjuju ova pravila o zaštiti dece. Protokoli po prvi put regulišu i samo učestvovanje dece u oružanim sukobima, uz jedan nedostatak a to je da se ograničava samo na vreme trajanja neprijateljstava što svakako treba izmeniti.⁴⁰ Ženevska pravila ne sadrže ograničenja za učešće dece u oružanim sukobima. Strane u sukobu će preduzeti sve moguće mere da deca koja nisu navršila 15 godina ne učestvuju direktno u neprijateljstvima i one će se, naročito, uzdržavati od njihovog regrutovanja u svoje oružane snage. Prilikom regrutovanja lica koja su navršila 15 godina ali nisu navršila 18 godina života, strane u sukobu će nastojati da daju prioritet onima koji su najstariji. Polemika se vodi oko dobrovoljnog uključivanja dece u oružane borbe bez znanja vlasti njihove zemlje.⁴¹

Ukoliko ipak deca koja nisu navršila 15 godina se nađu u vlasti protivničke strane a pritom su učestvovala u neprijateljstvima ona će i dalje uživati posebnu zaštitu koju pruža ovaj član, bez obzira na to da li su ili nisu ratni zarobljenici.⁴² Ukoliko ova lica budu uhapšena, pritvorena ili internirana iz razloga vezanih za oružani sukob, ona moraju biti smeštena u posebna odeljenja odvojena od odeljenja za odrasle osim kada su smesteni sa ostalim članovima svojih porodica.

Smrtna kazna neće biti izvršena nad licima koja nisu navršila 18 godina života u vreme kada je izvršena povreda u vezi s oružanim sukobom.

Nijedna strana u sukobu neće preuzeti evakuaciju dece u stranu zemlju izuzev sopstvenih građana osim ako je reč o privremenoj evakuaciji kada to zahtevaju zdravstveni razlozi ili razlozi lečenja dece ili ako se nalaze na okupiranoj teritoriji, iz razloga njihove bezbednosti. Ako se roditelji ili zakonski staratelji mogu pronaći, za evakuaciju dece biće potrebna njihova pismena saglasnost. Ako se takve osobe ne mogu pronaći, za evakuaciju će biti potrebna pismena saglasnost lica koja su po zakonu ili običaju prvenstveno odgovorna za brigu o deci. Svaku takvu evakuaciju će nadzirati Sila zaštitnica uz saglasnost zainteresovanih strana – strane koja preduzima evakuaciju, strane koja prima decu i svih strana čiji se građani evakušu, u svakom slučaju sve strane u sukobu preduzeće sve moguće mere predostrožnosti

40 Podaci UNICEF-a sa kraja XX veka pokazuju da je u tom momentu za prethodnih dvadeset godina 12 miliona dece ostalo bez doma, više od milion ostalo bez roditelja, a oko 10 miliona psihološki traumatizovano.

41 Zoran Vučinić, „Međunarodno pravni status deteta u oružanim sukobima“, *Vojno delo*, br. 2/89, str. 109–121.

42 Dopunski protokol I, *op. cit.*, čl. 77.

kako bi se izbeglo da evakuacija bude ugrožena. Strana koja pristupi evakuaciji ima obavezu da to učini uz pismenu saglasnost roditelja ili staratelja ili ako njih nema osobe koja je po zakonu dužna da se brine o toj deci.⁴³ Kad god dođe do evakuacije obezbediće se vaspitanje svakom detetu, uključujući i njegovo versko i moralno vaspitanje, onako kako to roditelji žele sa najvećim mogućim kontinuitetom dok se ono ne vrati.

Da bi se olakšao povratak evakuisane dece svojim porodicama u zemlji, vlasti strane koja organizuje evakuaciju i, kad je to pogodno, vlasti zemlje koja prima ustanoviće za svako dete posebnu vrstu kartona sa fotografijom, koji će poslati Centralnoj agenciji za traženje Međunarodnog komiteta Crvenog krsta. Svaki karton će sadržati, kad god je moguće i kad to ne povlači nikakav rizik ili štetu po dete, sledeće informacije: a) prezime(prezimena) deteta; b) pravo ime(imana) deteta; v) pol deteta; g) mesto i datum rođenja (ili ako taj datum nije poznat približne godine života); d) puno očevo ime; đ) majčino puno ime i njeno devojačko prezime; ž) dečji najbliži rođaci; z) nacionalnost deteta; i) maternji jezik deteta i svi drugi jezici koje ono govori; j) adresa porodice deteta; k) bilo koji broj za identifikaciju deteta; l) zdravstveno stanje deteta; m) krvnu grupu deteta; n) svaki osobeni znak; o) datum kada je i mesto gde je dete nađeno; p) datum kada je i mesto odakle je dete napustilo zemlju; r) veroispovest deteta, ukoliko je ima; s) sadašnju adresu deteta u zemlji koja ga je primila; t) u slučaju da dete umre pre svog povratka, datum, mesto i okolnosti smrti i mesto sahrane.

Kada je u pitanju humanitarna pomoć prioritet kod raspodele će imati lica kao što su deca, trudnice, žene na porođaju, majke dojilje. Protokol I na kraju zahteva od Visokih strana ugovornica i strane u sukobu da olakšaju ponovno okupljanje porodica.

Dopunski protokol uz Ženevske konvencije o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba potvrđuje i proširuje zaštitu. Do stupanja na snagu Protokola II žrtve sukoba koji nema karakter međunarodnog bile su zaštićene samo zajedničkim članom 3. za sve Ženevske konvencije. Prvenstveni doprinos je u tome da po mišljenju stručnjaka ovaj Protokol donosi viši stepen zaštite od prvog, prvenstveno po pitanju regrutovanja i učešća dece u oružanim snagama. Tumačeći pojedine odredbe dolazimo do zaključka da Protokol II potpuno zabranjuje regrutovanje dece mlađe od 15 godina, takođe zabranjuje ne samo direktno učešće u neprijateljstvima, već svaki vid učešća.⁴⁴

43 Vladan Jončić, *Međunarodno humanitarno pravo*, op. cit., str. 257.

44 Ann Sheppard. "Child Soldiers: Is the Optional Protocol Evidence of an Emerging 'Straight-18' Consensus?" *International Journal of Children's Rights* 37 41, 8/2000.

4. ZAKLJUČAK

Još pre uspostavljanja prvih država na prostoru Mesopotamije postojala je društvena pojava koja je predstavljala način rešavanja sukoba između grupa ili pojedinaca. U toku samih ratova kroz vekove milioni ljudi su izgubili živote, ali je ništa manji broj ljudi stradao i od posledica koje su za sobom ostavili sami sukobi. Da li se ljudski rod kroz vekove promenio ili je sama vojna potreba povećala prisustvo civilno stanovništvo u oružanim sukobim ostaće pitanje, ali ono što je sigurno jeste svakako povećanje broja stradalih civila, a naročito žena i dece. Ovde smo pokušali da pokažemo razvoj i trenutnu regulativu koja štiti posebne kategorije lica od oružanih sukoba. Na normativnom planu je svakako mnogo učinjeno kako na polju međunarodnog humanitarnog tako i na polju ljudskih prava. Moderni oružani sukobi i svođenje bilansa ovih sukoba nas samo dodatno učvrsti u mišljenju da nije u potpunosti obezbeđena primena načela, odredbi i principa međunarodnog humanitarnog prava. U modernom ratovanju veći je broj unutrašnjih ne međunarodnih sukoba, te se javljaju daleko veći problemi vezani za primenu međunarodnog prava. Jedan od problema je i efikasnost ili preciznije neefikasnost u kažnjavanju učinioca međunarodnih krivičnih dela. Zaključak je svakako da je normativna uređenost dobra, da je naravno uvek moguće unaprediti, ali da je sistem obezbeđenja poštovanja odredbi Konvencija i dopunskih protokola neadekvatan i da na njemu moraju da porade i Ujedinjene nacije ali i ostali činioci u međunarodnim odnosima.

U poslednjim dešavanjima u Siriji, Ukrajini, i sada u pojasu Gaze, dolazi do naročitog kršenja pravila međunarodnog humanitarnog prava koje se odnosi na zaštitu civila. Naravno, oblasti kršenja su različiti u ova tri slučaja. Dok se u Siriji kršenja odnose prvenstveno na položaj dece i učestvovanje dece u sukobima protivno svim pravilima, u druga dva slučaja kršenja se odnose na položaj žena i njihovo stradanje u slučajevima pogrešnog izbora cilja.

Tako je do sada u Ukrajini stradalo ukupno više od 2.000 ljudi, preciznije, kako Ujedinjene nacije (UN) navode da je do sada poginulo 2.086 ljudi, među kojima je najmanje 20 dece. Broj povređenih je narastao na oko 5.000 ljudi. Naravno ovde se govori o ukupnim žrtvama koje obuhvataju i pripadnike ukrajinske vojske, aktiviste koji se zalažu za pravo naroda na smoopredeljenje, ali i civila. Ono što može da izazove još veću humanitarnu katastrofu jeste bombardovanje ciljeva koji se podvode pod objekte od značaja za opstanak civilnog stanovništva, trafostanice, vodovodi, fabrike za proizvodnju ili preradu vode, bolnice itd. Bombardovanje ovih objekata svakako predstavlja grubo kršenje pravila međunarodnog humanitarnog prava.

U Siriji ogroman broj od čak 5,5 miliona dece je ostalo okruženo u oblastima pod opsadom oko kojih se još uvek vode borbe. Prema poslednjim izveštajima

UNICEF-a iz marta meseca 2014. godine, oko 1,2 miliona je u izbegličkim kampovima u susednim državama. U izveštajima se navode i slučajevi dece kojima je neophodan hitna medicinska nega prvenstveno zbog stresa koji su preživeli, te im je potrebna psihološka podrška.

Svi ovi slučajevi još jednom pokazuju da je ugroženost civila a naročito žena i dece u savremenim sukobima porasla. Svireposti savremenih sukoba svakako navode sve više na razmišljanje da li je sadašnji mehanizam zaštite civila u oružanim sukobima na zadovoljavajućem nivou. Svakako je neophodno preduzeti korake za njegovo unapređenje.

LITERATURA

- Dopunski protokol uz Ženevske konvencije od 12. avgusta 1949. godine o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba (Protokol I), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999.
- Dopunski protokol uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava nemeđunarodnih oružanih sukoba (Protokol II), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999.
- Fakultativni protokol o učešću dece u oružanim sukobima uz Konvenciju o pravima deteta, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999.
- Jončić, Vladan, *Međunarodno humanitarno pravo*, Pravni fakultet, Beograd, 2010.
- Pictet, Jean S., *Comentary of IV Geneva Convention of 12. August 1949.*, Geneva, 1958.
- Promotion And Protection Of The Rights Of Childre, *Impact of armed conflict on children*, Note by the Secretary-General, New York, 1996.
- Rezolucije diplomatske konferencije u Ženevi, od 12. avgusta 1949. godine
- Sheppard, Ann, "Child Soldiers: Is the Optional Protocol Evidence of an Emerging 'Straight-18' Consensus?" *International Journal of Children's Rights*, 37 41, 8/2000
- Vučinić, Zoran, „Međunarodno pravni status deteta u oružanim sukobima“, *Vojno delo*, br. 2/89, str. 109–121.
- Vučinić, Zoran, *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, Službeni glasnik, Beograd, 2006.
- Zaključak sa Diplomatske konferencije za potvrdu i progresivni razvoj međunarodnog humanitarnog prava (1974–1977).
- Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika i bolesnika u oružanim snagama u ratu od 12. Avgusta 1949. (I Ženevska konvencija), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999
- Ženevska konvencija za poboljšanje položaja ranjenika, bolesnika i brodolomnika oružanih snaga na moru od 12. Avgusta 1949. (II Ženevska konvencija), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999

Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949. godine (III Ženevska konvencija), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999

Ženevska konvencija o zaštiti građanskih lica za vreme rata (IV Ženevska konvencija) iz 1949. godine, *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999

Ženevska konvencija o postupanju sa ratnim zarobljenicima od 12. avgusta 1949. godine (III Ženevska konvencija), *Izvori međunarodnog humanitarnog prava*, Jugoslovesnki crveni krst, Beograd, 1999

Miloš JONČIĆ

PROTECTION OF SPECIAL CATEGORIES OF PERSONS IN ARMED CONFLICTS

ABSTRACT

War as a method of dispute resolution has been present since ancient times. The consequences of the war affect the civilian population, perhaps even more than members of armed forces. Among civilian victims the war makes the greatest impact on women and children. Therefore, it is necessary to pay more attention to this category of persons who are protected in armed conflicts. The existing international norms and rules clearly indicate that a certain degree of protection is achieved, but in this area of constant improvement is necessary. This paper analyses the existing rules, noting where protection could be improved. The work is divided into two parts. The first relates to the special protection of women in armed conflict, and the other is dedicated to the protection of children. In both parts the attention has been given to the normative solutions in written International Humanitarian Law and international custom law. All four Geneva Conventions of 1949 has been reviewed. Additional protocols to these Conventions have also been a part of the research.

Key words: Civilians, armed conflicts, special categories of persons, women, children.